

BATI EDEBİYATINDA ÜTOPIK ARAYIŞLARIN ÇIKMAZI

E. Sinan Malkoç

Özet: Edebiyat, toplumsal hayatı birçok yönüyle yansıtan sosyolojik bir olgudur. Bu bakımdan en çok öne çıkan edebi tür olan romanlar, yazıldıkları dönemde var olan toplumsal yaşam hakkındaki algıları yansıtma bakımından önemli bir sosyolojik veri sağlarlar. Batı edebiyatı ve romanları içinde gelişen bir alt tür olarak ütopya yazımı, mevcut toplum yapısına bir tepki ve ona alternatif olarak geliştirilen bir ideal toplum önerisidir. Ütopyalar, ideal topluma varma yolunda çoğunlukla muhalif ideolojik teorileri toplumsal pratiğe yansıtmaya hayalleri durumundaydılar. Ancak iktidara gelen ideolojik yönetimlerin özellikle 20. Yüzyılda yaşattığı hayal kırıklığı, ütopya yazımının sonunu getirmiş ve sosyalist toplumu yeren “1984” ve kapitalist toplumu yeren “Fahrenheit 451” gibi distopyaları ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Edebiyatı, Roman, Ütopya, Distopya.

The Dead-end of Utopian Searchings in Western Literature

Abstract: Literature is a social phenomenon picturing social life in many ways. In this regard, Novels which are the most prominent literary genre, provide important social data as they pictured perceptions regarding the social life at the time when they were written. Utopian writing, growing as a sub-genre in the western literature and novels, is an ideological suggestion which has developed as a reaction and alternative against existing social structure. Utopias most used to aim at carrying opposing ideological theories to social practice in order to form a way to the ideal society. But, The disappointment in the 20th century caused by ideological methods which came to the office, has put an end to utopian writing and has led to dystopias like “1984” harshly criticizing socialist society and “Fahrenheit 1451” harshly criticizing capitalist society.

Keywords: Western Literature, Novel, Utopia, Dystopia.

Tüm sanat dalları gibi edebiyat da sosyolojik bir olgudur ve edebî eserler bize yazıldıkları dönemin sosyal duyarlılıkları hakkında fikir verirler. Edebiyatçı yazar; içinde yaşadığı toplumun sosyal ilişkileri, iktisadi faaliyetleri, değer yargıları, fikir tartışmaları, umutları, korkuları vb konularda aynası olur. Bu durumu roman, hikâye, deneme, makale, biyografi gibi düzyazı türlerinin yanı sıra şiir türlerinde de görebilmek mümkündür.

Edebi türlerin ortaya çıkıp gelişme koşulları, sosyolojinin edebiyata ilgisinde ilk adım olacaktır. Zira edebi türler, insanı kuşatan tarihsel ve toplumsal şartlar doğrultusunda ortaya çıkıp gelişirler. Destan, şiir, roman gibi tür-

lerin her biri edebiyat sahnesindeki yerlerini başka başka tarihsel koşulların ve toplumsal yaşam formlarının ürünü olarak almışlardır.

Aynı edebi türün farklı toplumlar tarafından benimsenmesini sağlayan koşullar, bu toplumlar arasında paralellik arz eder. Örneğin destan türünü işleyen zihniyetin birkaç bin yıl öncesinin dünya toplumlarınca paylaşıldığını, buna karşın roman türünü ortaya çıkarıp geliştiren ve dünyaya yayan zihniyetin son birkaç yüzyılın dünyasında etkin olduğunu söyleyebiliriz.

Sözünü ettiğimiz paralellik, elbette ki toplumlar arasında mutlak anlamda birebir örtüşmenin ifadesi olarak anlaşılmamalıdır. Nitekim farklı toplumlar aynı tarihsel dönem içinde ortak edebi türlerin yanı sıra farklı edebi türlere de rağbet edebilmektedirler. İki toplum içinde ortak edebi türlere gösterilen rağbetin paralelliklere işaret etmesi gibi farklı edebi türlerin gördüğü rağbet de ayrışmalara işaret edecektir.

Üstelik aynı edebi türde verilen eserlerin işleniş şekilleri de toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Edebi türü var eden ve toplumlara benimseten koşullar daha genel nitelikte ve geniş kapsamlı iken bu türler içinde sergilenen edebi eserler sosyolojik veri bakımından lokal bir değer kazanmaktadır. Aynı edebi türün farklı toplumlarda revaç bulabilmesi ile bu toplumların ortak paydalarına ulaşılabilirken, farklı toplumlarda üretilen edebi eserlerin tek tek ele alınmasıyla bu toplumları ayrıştıran niteliklerin farkına varılabilir. Böylece farklı zaman dilimlerinde veya farklı toplumlarda üretilmiş destan ya da roman örnekleri, farklı sosyal algıların tercümanı olacak, herhangi bir destan ya da romanın sosyolojik açıdan ele alınıp incelenmesi, sadece onu üreten toplumun değerler bütününe odaklanma imkânını doğuracaktır.

Sosyoloji penceresinden bakıldığında romanın edebî türler içinde; insanı toplumsal ve tarihsel konumuyla ele alması, sosyal ve politik gelişmelerle yakın ilişki içinde bulunması, bireylerin sade yaşamlarını nispeten gerçekçi biçimde yansıtması gibi nitelikleri bakımından ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Roman yazarı, sosyal hayata dair algılayışlarını -deneme, makale gibi türlerde rastlandığı üzere- direk önermeler yoluyla aktarmaz. Bu algılarını, eserindeki kahramanların şahsında ete kemiğe büründürerek okuyucuya da yaşatmaya çalışır. Roman okuru, anlatılan toplum hakkında uzaktan soğuk bir bilgi alıp geçmekle kalmaz, adeta o toplumun içine girer ve bir bakıma oradaki yaşantıyla yüzleşir.

Herhangi başka bir edebi eserden olduğu gibi bir romandan da sosyal gerçekliği birebir yansıtmasını bekleyecek değiliz. Ondan bize yansıyan, elbette ki sadece yazarının sosyal gerçekliği algılayış biçimi olacaktır. Sosyolog buna, o dönemde yaşayan entelektüellerin algılayışları içinden bir örneklem gözüyle bakar. Esas itibarıyla öznel nitelik taşıyan bu türden birçok örneklem paralellik arz etmesi ise sonuçta ortaya çıkan algıya nesnel bir değer katacaktır.

Sosyoloji için önemine vurgu yaptığımız romanı üreten zemin, bizim tarihsel ve toplumsal geleneğimiz değildir. O, Batı edebiyatında ortaya çıkıp gelişen, sonra Batıcılışmayla birlikte bize de geçen bir edebi türdür. Batı insanının Yeniçağ ile birlikte içine düştüğü ve günümüze dek çıkamadığı hızlı değişim/dönüşüm sarmalından doğan sıkıntılı arayışın bir dışavurumudur. Bu sarmal içinde coğrafi keşifler, merkantilizm, rönesans, reform, fizyokrazi, sanayileşme, liberalizm, aydınlanma, devrimler, modernizm, milliyetçilik, sosyalizm, anarşizm, ırkçılık, fundamentalizm, postmodernizm, enformasyon teknolojisi, küreselleşme gibi bir dizi sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik tecrübe vardır. Bütün bunlar geliştirilir, önerilir, reddedilir, kabul edilir/ettirilir ve bir şekilde uygulamaya konurken yaşanan tartışmalar çoğu kez savaş ve katliamlarla atbaşı gitmiştir. Elindekiyle mutlu olamayan, sürekli daldan dala geçen ama bir türlü umduğu çözüme ulaşamayan Batı insanının bu sancılı arayışı, felsefeciler ve sosyal bilimciler kadar edebiyatçıların yazılı metinlerinde de başlıca tema durumundadır. İşte roman, bu arayış içinde şekillenen bir edebi tür olarak belirmiştir. Batı romanının Cervantes'le başlayıp günümüze uzanan macerası, Batı toplumlarının Yeniçağ ve Yakınçağ tarihi boyunca sürdürdükleri arayışın adım adım takipçisi olmuştur. Dolayısıyla bu türün Batı edebiyatındaki gelişimi, Batı dünyasındaki karmaşa ve çalkantıların adeta bir tarihçesi gibidir.

19. yüzyıl Batı Avrupa'sında yetişen Balzac, Hugo, Dickens, Zola gibi ünlü romancıların eserlerinde Sanayi Devrimi ve Fransız ihtilalinin getirdiği sosyal çalkantıları, sınıfsal çatışmaları, fikri tartışmaları yaşarız. Puşkin, Gogol, Dostoyevski, Tolstoy gibi yazarların aynı dönemde verdikleri eserler, Rus modernleşmesinin sancılarını gözler önüne serer. Aynı şekilde Ahmed Mithat Efendi, Recaizade Mahmud Ekrem, Halid Ziya Uşaklıgil, Reşat Nuri Güntekin, Peyami Safa gibi yazarların romanlarında, bizdeki geleneksel değerler ile Batıcılışma ikileminden doğan sosyal bunalımları görebiliriz.

Bilindiği gibi sosyolojinin kendisi de sosyolojik bir olaydır ve bu bilim, diğer tüm bilimlerden farklı olarak kendisini de inceleme ayrıcalığına sahiptir.¹ Bu bakımdan Batı'da sosyoloji biliminin ve romanın gelişim koşullarının karşılaştırmalı olarak irdelenmesi, sosyolojik açıdan kayda değer bulgulara kapı açacaktır.

Sosyolojinin bir bilim dalı olarak Batı'da -özellikle Fransa'da- zuhur etmesi ve romanın bir edebi tür olarak Batı'da -ve yine Fransa'da- inkişaf edip zirveye çıkması gibi iki farklı gelişmenin tarihsel açıdan örtüşmesi rastlantı de-

¹ Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İ.Ü. Yay., İstanbul, 1985, s. 13-14.

ğildir. Zira biri sanat/edebiyat diğeri bilim kategorisinde yer almaları dola-
yısıyla özlerinde farklı olan roman ve sosyoloji gibi iki uğraşı aynı tarihsel
dönem ve aynı toplum modeli içinde buluşturan koşullar ortaktır.

Batı medeniyetinin yaşadığı ve yukarıda temel yapı taşlarını zikrettiğimiz
süreç içinde 19. yüzyılın özel bir yeri vardır. Batı Avrupa ülkeleri, bu dönem-
de daha önce eşine rastlanmamış boyutlarda bir dünya egemenliğine ulaş-
mıştır.² Ancak söz konusu egemenliğin dahî, mümessillerinin bitip tüken-
mek bilmeyen iştah ve kaygılarını dindirmek için yeterli olmadığını, hatta bu
iştah ve kaygıları daha da coşturduğunu söyleyebiliriz. Batılılar, elde ettikle-
ri egemenliği sistemleştirerek hem sürekli hale getirme hem de ondan mak-
simum verimi sağlama arayışı içindedirler. Öte yandan yaşadıkları derin iç
sorun ve çelişkilerden ileri gelen bir çöküş psikolojisi de yakalarını bırakma-
maktadır.³ Bu tabloyu en bariz biçimiyle sergilemesi bakımından, 1789 devri-
minin karmaşasını ve Napolyon döneminin siyasi/askeri başarılarını iç içe
yaşayan Fransa'nın özel bir yeri vardır.⁴ Nitekim sosyolojinin kaynağı olma
ve roman yazımının altın çağına öncülük etme görevi de bu ülkeye nasip ol-
muştur. Stendhal, Balzac, Hugo, Flaubert, Zola, Maupassant gibilerinin Batı
romanı için taşıdığı önem, aynı yüzyıl Fransa'sında boy gösteren Saint-Si-
mon, Comte, Le Play, Tarde, Durkheim gibilerinin Batı sosyolojisi için taşıdı-
ğı önemin bir benzeridir. Fransızları takiben diğer Batı Avrupa uluslarının ve
Batıcılığa girdabını seçen tüm toplumların dertleri için de sosyoloji bir ilaç,
roman ise bir tercüman görevi üstlenmiştir.

Edebi eserlerin, pratikte var olan sosyal yaşamla birlikte toplumun ge-
leceğe dair umut ve korkularını da sergilediğinden söz etmiştik. Batı ro-
manı, pratik hayattan duyulan memnuniyetsizliğin ve bu temel üzerinde
geleceğe dair beslenen umut ya da korkunun en uç örneklerini bize ütopya/
distopya eserlerinde sunar. Bu iki alt türün ayrım noktasında ütopya-
nın rolü, memnun olunmayan mevcut duruma her yönüyle alternatif ve
tam anlamıyla ideal yeni bir toplum projesi tasarlamaktır. Gerek klasik
dönem gerekse modern dönem ütopyaları, yazıldıkları konjonktürde var
olan iktisadi, siyasi, hukuki, demografik, ailevi vb. her türden rahatsızlı-
ğa işaret ederek bunlara alternatif çözüm önerileri getirirler. Ütopist, sun-
duğu hayali toplum projelerinin bir gün gelip uygulamaya konacağına
dair umut taşır.

² a.g.e., s. 15-16.

³ a.g.e., s. 20-21.

⁴ a.g.e., s. 68-69.

Distopyalar ise zaten var olduğunu düşündükleri kötü gidişatın varabileceği daha kötü bir noktayla ilgili korku ve uyarıların ifadesidirler. Tasarımları toplum modelini bir öneri olarak sunmaz, aksine kaçınılması ve gelmeden önce tedbir alınması gereken bir tablo olarak kullanırlar. Alınmasını gerekli gördükleri önerilerle ilgili sağlam bir öngörüler de yoktur. Kötü gidişatın farkına vararak gerekli önlemleri üretmek, bilinçli okuyucu kitlesine bırakılmıştır.

Ütopya ile distopya yazarını birleştiren harç, ikisinin de mevcut durumdan duydukları memnuniyetsizliktir. Çıkış noktaları olan bu memnuniyetsizlik bir realitedir, inceden inceye dizayn ettikleri gelecek ise sadece bir kurgu. İnsan için geçmiş yaşanmıştır, şimdi yaşanmaktadır, gelecek ise belirsizdir. Belirsiz geleceğe dair beslediği umut, ütopycıyı diğerinden ayırsa da bu umut bir kıvıı elma gibidir. Ütopycı, mutsuz olduğu yaşam yolunda ona doğru adım attıkça, o, ufuk çizgisi misali kendisinden kaçmakta, aradaki mesafeyi daima korumaktadır.

Aslında ütopya yazımı, edebiyattaki roman türünden çok daha eskilere dayanmaktadır. Dolayısıyla ilk ütopyalar roman türünde yazılmamıştır. Bu literatürün ilk ünlü örneği olan *Devlet*, M.Ö. 4. yüzyılda Platon tarafından, meramını diyalog yoluyla dile getiren, edebi değere sahip bir felsefi eser olarak kaleme alınmıştır. Ünlü filozof, başyapıtı diyebileceğimiz bu kitabında, mensubu bulunduğu Atina sitesinin olumsuzluklarından hareketle -Sparta sitesinin düzeninden de esinlenerek- alternatif, hayali bir toplum projesi üretmiştir.⁵

Yeniçağ Batı edebiyatında roman türünün gelişmesine bağlı olarak ütopya yazımı da bu formata uydu. Dönemin More, Bacon, Campanella gibi ünlü ütopistleri, alternatif toplum hayallerini coğrafı keşiflerden ilham alarak denizaşırı coğrafyalar üzerinden kurgulamışlardır. Bunlara ait -roman sınıfında değerdendirebileceğimiz- eserleri, “klasik dönem ütopyaları” olarak adlandırıyoruz.

İlerleyen yüzyıllarda vücut bulan Batı modernizmiyle birlikte zamana dayalı gelişim ve ilerleme kavramlarının ön plana çıkması, bu dönemde yazılan ütopyalarda da karşılık bulmuştur. Artık Batılılar için yeryüzünde gidilip görülmemiş, sömürülmemiş, hâlâ gizemini koruyabilen uzak coğrafyalar kalmamıştır ve “modern dönem ütopyaları”na ilham veren şey gelecek fikridir. Bunu, dönemin ünlü ütopistleri olan Bellamy ve Morris’in eserlerinde görebiliriz.

20. yüzyılda teknolojik gelişmelere bağlı olarak uzaya çıkılabileceği umudunun yeşermesi, kimi ütopycıların bilinmeyen, farklı ve gizemli yerlerden

⁵ Nail Bezel, *Yeryüzü Cennetleri Kurmak*, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1984, s. 16.

ilham alma eğilimine geri dönmelerini sağlamış, Wells gibileri ideal toplumlarını uzak gezegenlere kurmuşlardır. Aynı teknolojik gelişmeler, Batı romanında bilimkurgu alt türünün ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir.

20. yüzyıl, ütopya yazımını tepetaklak eden bambaşka gelişmelere de gebe- dir. Batı toplumlarında köle, serf, işçi gibi ekonomik bakımdan zayıf sınıfların tarih boyunca ezilmesine yol açan sosyal adaletsizlikler, ütopyaların da başlıca ilham kaynağı olagelmisti. Platon'un *Devlet*'inden başlayarak 20. yüzyıla kadar yazılan ütopyalar genelde, sosyal adaletsizliğe çözüm olarak ortak mülkiyete dayalı, sosyal hayatın her alanında katı kurallarla işleyen sosyalist bir düzen önerisi getirmekteydiler.⁶ 20. yüzyılla birlikte sosyalist düzen hayalleri kuvveden fiile geçme imkânı bulduğunda, bunların ütopyalarda anlatılan düzenlerle bağdaşmadığı görüldü. Katı disiplin altında tektipleştirilmiş mutlu insanlardan kurulu toplumlar, ütopya kitaplarının sayfaları arasında kalmıştı.⁷ İnsanların aile yaşamlarından yaşayacakları beldele, kaldıkları meskenlerden icra edecekleri mesleklere varıncaya kadar her şeylerinin -ütopyalarda olduğu gibi- güdümlenmesi, onları mutlu etmiyordu. Eskiden sosyalizm ütopyası kapitalist düzenin olumsuzluklarından kaçanların hayallerini süsleyen bir sığınak iken, şimdi sosyalizm pratiğinin ortaya çıkmasıyla birlikte ütopyacıların kaçabileceği bir sığınak da kalmamış oldu. Böylece sosyalist toplum ütopyalarının yerini sosyalist toplum distopyaları almaya başladı.

Zamyatin, Huxley, Orwell gibi distopyacılar, tıpkı modern dönem ütopyacıları gibi gelecekte var olabilecek, bilim ve teknik yönünden ilerlemiş, katı disiplinci, sosyalist toplumlar kurguladılar. Ancak özellikle SSCB örneğinden olumsuz etkilenen bu distopyacıların toplumları, ütopyalarda betimlendiği gibi katı disiplin altında mutlu olamamakta, aksine makineleştirilerek toplum içinde eritilen ve adeta cehennem hayatı yaşayan bireylerden oluşmaktadır.

Bütün distopyaların anti-sosyalist olduklarını söyleyemeyiz. Kapitalist dünyanın muhtemel korkunç geleceğini Bradbury gibi ustalıkla betimleyebilen distopyacılar da vardır.

İster kapitalist ister sosyalist toplum eleştirisi üzerine kurulmuş olsunlar, distopyaların bir alternatif üretim kaygısı taşımadıklarını, sadece kötü gidişe işaret ettiklerini daha önce vurgulamıştık. Anti-sosyalist bir distopyada kapi-

⁶ Mina Urgan, *Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More*, Adam Yay., İstanbul, 1984, s. 89-90, 93.

⁷ Bu bakımdan, William Morris'in *News from Nowhere* (Hiçbiryer'den Haberler) isimli ütopyası bir istisna sayılabilir. Morris, eserinde devletsiz ve esnek bir toplum düzeni tasarlamıştı. Bunu, sosyalist olmaktan ziyade komünal ya da anarşist bir toplum ütopyası olarak adlandırmak daha isabetli olacaktır.

talizm fikrini göremeyeceğimiz gibi anti-kapitalist bir distopyada da sosyalizm fikrini göremeyiz. Distopyacının karamsarlığı o raddeye varmıştır ki, toplumuna sürüklenmekte olduğu uçurumu tarifleyemekte, ondan kurtulmak için tutunabileceği bir dal gösterememektedir. Belki de onu bu karamsarlığa iten, Batı medeniyetinin birbirine karşıt iki düzen önerisinin de insanlık için her bakımdan müreffeh bir toplum oluşturmada yetersiz kaldığını görmesidir.

Batı medeniyetinin doğurduğu iki karşıt sisteme, kapitalist ve sosyalist toplum düzenlerine eleştiri mahiyetinde -yine aynı medeniyetin çocuklarıncak- kurgulanan iki distopya başyapıtını ele alalım.

İngiliz George Orwell, distopya edebiyatının başyapıtı sayabileceğimiz eseri 1984'te, kapitalizmin çarpıklıklarından doğan sosyalist bir kâbusu işler. 1948'den bakarak kurguladığı 1984 dünyası, üç sosyalist devlet arasında bölüşülmüştür. Alternatifi olmayan resmî haber kaynaklarından anlaşıldığına göre, bu üç devlet arasında bitip tükenmek bilmeyen savaşlar, üçlü kombinasyon içinde boyuna değişen ittifak ve düşmanlıklar sürüp gitmektedir. İnsanlar, tanıyıp bilmedikleri, niçin ittifak yaptıkları ya da niçin savaştıkları hakkında en küçük bir fikre sahip olmadıkları diğer devletlere karşı -bir futbol takımı tutarcasına coşkuyla- kendi devletlerini tutarlar. Kendi devletleri Okyanusya, onları sadece iki dış düşmandan değil, Emmanuel Goldstein isimli bir adamın önderliğindeki iç düşmandan da koruma iddiasındadır. Bu iç düşman, zaman zaman savaşılıp zaman zaman ittifak yapılan dış düşmanlar gibi değildir. Onun tehdidi devamlıdır ve haliyle daha tehlikelidir. Yurttaşlar, bu adam ve hareketinin niceliğini, niçin düşman olduğunu, hatta gerçekten var olup olmadığını bilmezler ama yine de ondan duydukları korkulu nefretle kendi diktatörleri Big Brother'a sığınır. Düşmanlara duyulan nefret ve yerli diktatöre duyulan minnet, her sabah tekrarlanan sinevizyon destekli törenlerle pekiştirilir.

Her yerde resimleriyle hazır ve nazır olan Big Brother'ın gerçekten yaşayıp yaşamadığı da meçhuldür ama kendisini onunla sembolleştiren devlet, tebaasını her yere yerleştirdiği kameralarla sürekli gözetler, yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olarak varlığını her an hissettirir. İnsanlar; ev ve işyerlerinin odalarında, sokaklarda, parklarda, kısacası her yerde konuşlandırılmış kamera ve mikrofonlar tarafından her an izlenip dinleniyor olabilmekten korkusuyla yaşarlar. Aralarında dolaşan ajanlar (düşünce polisleri), olan biten saçmalıklardan rahatsızlık duyanları bakış ve hareketlerinden sezmekte, bu rahatsızlıklarını kaşıyarak onları muhalefete teşvik etmekte ve sonra suçüstü yapıp derdest etmektedir. Fikir suçlarının bu dünyadan aykırı fikirlerle göçmelerine bile müsaade edilmez. Önce psikolojik baskı yöntemleri kullanılarak iradeleri çökertilir, suçlarını can-ı gönülden kabul ederek pişman olmaları sağlanır, sonra yok edilirler. Toplumun en gözde fertleri dahi bir anda düşman ilan

edilip “buharlaştırılabilmektedir”. Bunlar için “tarihe karışma” ifadesini kullanmak bile yanlış olacaktır. Zira sansür, devlet tekelindeki süreli yayınların eski sayılarını da kapsayacak boyutlara ulaşmıştır. “Buharlaştırılan” kişiyle ilgili geçmişte çıkmış her türlü yayın sansürden geçirilerek tekrar basılmakta, arşivlerde eskisinin yerine konmakta ve böylece sakıncalı kişiler tekrar tekrar yazılan tarihten de silinmektedir. Şimdinin ve geleceğin denetlenmesiyle yetinmeyen diktatörlük, açıkça geçmişi de denetleme iddiasındadır.

Kelimelerin birleştirilmesi, kısaltılması gibi yollarla uyduruk kelimeler türetilmekte ve böylece oluşturulan dile “Yenikonuş” denmektedir. İnsanlar, konuştukları dilin günden güne sistematik biçimde daraltılması yoluyla, sınırlı kalıplar içinde sadece itaate dayalı bir kavram dünyasına hapsedilirler. Halâ var olan kavramlar da -tıpkı insanların zihinleri gibi- tersyüz edilmiştir. Sevgi Bakanlığı, aslında diktatörlüğün işkence merkezidir. Doğruluk Bakanlığı binasının duvarında -ve daha birçok yerde- iktidarı elinde tutan tek partinin “Savaş Barıştır, Özgürlük Köleliktir, Bilgisizlik Kuvvettir” sloganı yazılıdır. Hikâyenin kahramanı Winston Smith, bir gün gelip yönetimin “iki kere iki beş eder” diyeceğinden ve insanların bunu da kabul etmek zorunda kalacağından korkmaktadır.

Toplum üç sınıfa ayrılmıştır. Siyah tulumlarla dolaşan “iç partililer” düzenin gerçek sahipleri durumundadır. Diğerleri üzerinde denetleyici rolü üstlenir ve onlara göre daha konforlu yaşayıp daha kaliteli içki içerler. İkinci sınıfı oluşturan mavi tumlu “partililer”, devlet işlerini çekip çeviren alt bürokrasi kesimini oluşturur. Bunlar, görevleri için programlanmış bir robot gibi sadakatle koşturmalarına rağmen arada çıkabilen çatlak sesler sebebiyle adeta potansiyel bir suçlu yerine konur ve her an sıkı bir denetim altında tutulurlar. Üçüncü sınıf, nüfusun % 85’ini teşkil eden “proleterler”den meydana gelir. Proleterleri zincirlerinden kurtardığını öne süren parti, onlar hakkında “Proleterler ve Hayvanlar Özgürdür” sloganını üretmiştir. Proleterlerin özgürlüğü, tıpkı hayvanların özgürlüğü gibidir. Hırsızlığın, dolandırıcılığın, fahişeliğin, rastgele cinsel ilişkinin, uyuşturucu kullanımının bu kesimdeki yaygınlığı devlet için sorun değildir. Güçlü siyasal düşünceleri olmayan proleterlerin hoşnutsuzlukları ancak ufak tefek, belirli sorunlara yönelmekte, bu da onları rejim için zararsız kılmaktadır. Üzerlerindeki denetimin partililere nispetle gevşek tutulmasının ve “Hayvanlar Gibi Özgür” olmalarının nedeni budur.⁸

Eserde Winston Smith’in ihtiyar bir proleterle görüşmesinin anlatıldığı kısım da manidardır. Smith, devrim öncesindeki kapitalist hayatın şimdikiyle

⁸ George Orwell, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, Çev. Nuran Akgören, Can Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 64.

kıyaslamasını yapabilmek umuduyla proleterlerin ikamet ettiği semtlere gider. Sefalet içinde yaşayıp boş şeyler için tartışan cahil insanların arasında yaşlı bir adam bulup onunla konuşur. Adam soruları cevaplarırken anılarının ayrıntılarında dolaşıp durur, ama yaşamın eskiden mi yoksa şimdi mi daha iyi olduğu konusunda net bir fikir vermez. Anlattıklarına bakılırsa eskiden de şimdi olduğu gibi güçlüler ve güçsüzler, zenginler ve fakirler vardır. Anlaşılan, şimdi olduğu gibi eskiden de fakir bir yaşam süren yaşlı adam açısından değişen fazla bir şey olmamıştır.

1984'ün, tüm modern diktatörlüklerde şahit olunan uygulamaları -distopyaların doğası gereği biraz abartıya da kaçarak- başarıyla yansıttığı görülmektedir. Amerikalı Ray Bradbury'nin 1953 yılında yazdığı *Fahrenheit 451* ise kapitalist dünyanın geleceğini yine aynı abartılarla ve başarıyla resmeder. Bradbury, modern kapitalist toplumun kötü giden yanlarını tespit edip vurgulamakta o derece ustadır ki, 57 yıl önceden kurguladığı geleceği bugün kısmen yaşadığımızı söyleyebiliriz. İşin kötü yanı, onun kurguladığı hayal ile bizim yaşadığımız gerçek arasındaki makasın her geçen yıl biraz daha daralmasıdır.

Bradbury'nin distopyasına göre, 1960'tan sonra iki atom savaşı başlatıp ikisini de kazanan ABD'nin zengin insanları kendilerince eğlenceli bir hayat yaşayıp iyi beslenmektedirler. Yoksulluğun hüküm sürdüğü, insanların açlıktan öldüğü dış dünyada ise ABD'ye karşı büyük bir nefret duyulmaktadır. ABD'de insanlar otomobillerine atlayıp aşırı sürat yaparak stres atar, arada köpek, tavşan gibi hayvanlara çarparak eğlenirler. Karayollarında 40 mil gibi ağır bir hızla seyretmek, 2 gün hapse atılmayı gerektirecek bir suçtur. Şehir dışında yol kenarlarını süsleyen reklam panolarının boyları, aşırı sürate rağmen görülebilirler diye zaman içinde 6,5 metreden 65 metreye uzatılmıştır. Trafik kazaları, gençler arasında çılgın araba yarışları, alkol ve uyuşturucu kullanımı, kavgalar, cinayetler, intiharlar alıp başını gitmiştir. Eğlenmek için hayvan ezmekle yetinmeyen bazı gençler, geceleri arabalara doлуşup ıssız caddelerde sırf zevk için ezecek insan aramaktadır.

Nerede ve ne zaman tanıştıklarını bile hatırlamayan eşler, aynı ev içinde birbirlerine yabancılaşmıştır. Aile bireyleri için kulaklarında kulaklıklarıyla sürekli radyo dinlemek, sürekli telefonla konuşmak, bir duvarını boydan boya ekran haline getirdikleri odalarında oturup televizyon karşısında zaman öldürmekten başka bir zevk kalmamıştır. Anneler, on günün dokuzunda okula gönderip kurtuldukları çocuklarına ayda sadece üç gün katlanmakta, bunu da onları bir odaya atıp kapıyı üstlerine kapayarak geçiştirmektedirler. Geceleri uyuyabilmek için aşırı uyku ilacı almadan ileri gelen yaygın zehirlenmeler, ilkyardım hastanelerinden gönderilen operatörler ve onların gelişmiş makinelerince giderilmektedir.

Çimlerin üzerinde yalınayak yürümeyi, gökyüzünde aya bakmayı, güneşin doğuşunu seyretmeyi unutmış olan insanlar, içinde yaşadıkları tabiattan soyutlanmış durumdadırlar. Ormanda bisikletle dolaşmak, kuşları seyretmek, kelebek toplamak gibi ilgiler, tedavi için psikiyatriste gönderilme sebebidir.

Bütün bu şartlar altında mutluluk, aslında insanların yüzlerine takılmış bir maskedir. Devlet yöneticileri ise yaşanan bu toplumsal buhrandan rahatsız olmamakta, bilakis onu teşvik etmektedir. Onlar için insanların düşünceleri ve aralarında anlamlı şeyler konuşmalarından daha büyük bir tehlike yoktur. Bunun için insanların birlikte gezip oturabilecekleri bahçeler çok azaltılmış, evlerin önündeki verandalar kaldırılmış, sallanan sandalyeler yok edilmiştir.

Hepsinden önemlisi ise kitapların yok edilmesidir. Artık itfaiyecilerin yangın söndürdükleri zamanlar çok geride kalmıştır. Şimdi itfaiyeciler yangınları başlatmakla, özellikle içinde kitap bulunan evleri tüm eşyalarıyla birlikte yakmakla görevlidirler. Çünkü elinde dini, felsefi, sosyolojik ya da edebi olması fark etmeksizin herhangi bir kitap bulundurmak, yurttaşlar için korkunç bir suç, bir ihanet sayılmaktadır. Basılı yayın olarak sadece çizgi romanlar, üç boyutlu seks dergileri ve mesleki el kitabı gibilerine hoşgörü gösterilir. Yöneticilere göre, düşünceye sevk edici kitaplar insanlara sadece mutsuzluk verirler. İnsanların dünyaya sahte mutluluk maskelerinin ardından bakmaları istenmektedir.

Devlet için, korkunç safhaya ulaşmış olan adi suç oranlarının neredeyse hiçbir önemi yoktur. Toplum düşmanı sayılan siyasi suçluların yakalanması için ise adeta seferberlik başlatılır. Kokusunu tanımladığı suçluya kilometrelerce uzaktan güdümlenebilen mekanik tazılar eşliğinde başlatılan süreklilikli avları canlı yayınlarla nakledilerek şova dönüştürülmekte, suçlunun izini kaybettirmeyi başarması halinde kabak her şeyden habersiz bir masumun başına patlatılarak şovun her halükârda zaferle nihayete ermesi sağlanmaktadır.

Bütün bu uygulamalar, devlet tarafından tepeden inme bir şekilde getirilmiştir. Başlangıçta kitaplara yönelik baskı, uyarı, sansür gibi uygulamaların hiçbirisi yokken, okullardan araştırmacılar, eleştirmenler, bilginler ve simgesel yaratıcılar yerine sporcular, aylaklar, ağgözlüler, kapkaççılar yetiştirmeye başlayınca kitap tirajları düşmüş, böylelikle devletin söz konusu yasakları getirmesinin önü açılmıştır.⁹ Bir başka ifadeyle mesele, toplumun talebine devletin arzından ibarettir.

Fahrenheit 451, finalini hikâyeye ev sahipliği yapan şehrin yeni başlayan bir savaşta nükleer bombalar tarafından saniyeler içinde yok edilmesiyle yapar.

⁹ Ray Bradbury, *Fahrenheit 451*, Çev. Zerrin Kayalıoğlu ve Korkut Kayalıoğlu, İthaki Yay, İstanbul, 2010, s. 94-95.

Batı insanının bilinçaltına kadar işleyen korkulardan birisi de kendi eliyle üretilen kendi kendisini tehdit edecek boyutlara ulaştırdığı bu nükleer silahlardır.

Sonuç Yerine

Sonuç olarak buraya kadar anlatılanları topladığımızda, edebiyatın sosyolojik bir olgu olmasından ve edebî türlerin sosyolojik şartlar doğrultusunda ortaya çıkıp gelişmelerinden hareketle, roman türünün Batı medeniyetinde Yeniçağla başlayıp günümüze kadar süren sancılı arayışın bir yansıması ve yansıtıcısı rolünü üstlendiğini ifade etmeliyiz. Sosyo-politik arayışların doğrudan sergilendiği edebî ürünler olan ütopyalar da Yeniçağla birlikte Roman formata ayak uydurmuşlardı. Bu bakımdan, Batı medeniyetinin sancılarını edebî materyal içinde en net romanlarda okuyabildiğimizi belirtirken, romanlar içinde de ütopyaları ayrı bir yere koymak durumundayız. “Ütopyacılar, ideologlar ve politikacılar arasındaki ilişkiyi özetlemek gerekirse, ütopyacıların kendilerince daha iyi bir dünya düşlediklerini, ideologların bu daha iyi dünyaya ulaşmanın teorilerini-yollarını aradıklarını ve politikacıların bu yollar üzerinde yürüyerek teoriyi pratiğe aktardıklarını söyleyebiliriz.”¹⁰

Varolana tepkiyle yeni bir şeyler var etme çabasının ürünü olan ütopyalar, Batı toplumlarında yaşanan sorunların faturasını en başta özel mülkiyete ve kapitalist ekonomi sistemine çıkara gelmişlerdi. Ortak mülkiyet ve sosyalist bir düzen öneren ütopyaların gelip tıklandıkları yer, 20. yüzyıl oldu. Artık sosyalist ütopyalara gerek kalmamıştı, çünkü şimdi gerçek sosyalist düzenler vardı. Sosyalizmde de umduğunu bulamayan, böylece tezin karşısında antitezi de tüketen Batı zihniyeti yeni bir senteze gidemeyince ütopyalar da yeni hayali alternatifler üretemez hale geldi. Böylece 20. yüzyıl, Batı’da kötü gidişi alternatif sunmadan bombalayan distopyaların yüzyılı oldu.

Karl Marx, daha önce ütopyalarda düşlenen sosyalizme 19. yüzyılda bilimsel bir teori inşa etmeye çalışmıştı. Önce politikacılar elinde uygulama alanı bulup sonra çöken 20. yüzyıl sosyalist sistem pratiklerinin Marx’ın teorisine ne derece bağlı kalabildikleri halâ tartışılardursun, artık o teorinin kurulu olduğu 19. yüzyıla ait toplumsal zemin de kayıp gitmiş durumda. Bugün, haklarının gasp edildiği güdüsüyle ideolojik tepkilere yönelebilecek bir işçi sınıfından bahsetmek zor. Onun yerine artık “Sanayi Sonrası Toplum”dan bahsediliyor. Bir bakıma 1984’ün “tutunacakları herhangi bir

¹⁰ E. Sinan Malkoç, *Modern Dönem Ütopyalarında Dirijizm ve Disiplin*, DPÜ/SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2004, s. 40.

düşünceleri olmadığından, hoşnutsuzluklarını ancak ufak tefek, belirli sorunlara yönelten”¹¹ (bir başka deyişle “yeni toplumsal hareketler”e yönelen), “Hayvanlar Gibi Özgür” proletaryası kapitalist sistem içinde gerçekleştirilmiş durumda. Bunun içindir ki -tüm dünyada Batılı yaşam tarzıyla kuşatılan- günümüz insanı, vaktiyle uykularını kaçırarak “Big Brother” kâbusundan kurtulmuş görünse de, bir başka kâbus olan “Fahrenheit 451”in tam orta yerinde terlemeye devam ediyor.¹²

Kaynakça

- Bezel, Nail, *Yeryüzü Cennetleri Kurmak*, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1984.
Bradbury, Ray, *Fahrenheit 451*, Çev. Zerrin Kayalıoğlu ve Korkut Kayalıoğlu, İthaki Yay, İstanbul, 2010.
Malkoç, E. Sinan, *Modern Dönem Ütopyalarında Dirijizm ve Disiplin*, DPÜ/SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2004.
Orwell, George, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, Çev. Nuran Akgören, Can Yay., İstanbul, 2001.
Sezer, Baykan, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İ.Ü. Yay., İstanbul, 1985.
Urgan, Mina, *Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More*, Adam Yay., İstanbul, 1984.

¹¹ Orwell, a.g.e., s. 64.

¹² Fahrenheit 451, kitap kâğıtlarının yanıp tutuştuğu ısı derecesidir.